

Tvärnö

Förr och Nu

Från
cirkelverksamheten
1993

I-M-A

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sid.

2	Studiecirkeln "Tvärnö Förr och Nu" 1993.	
4	Referat från 1:a sammankomsten.	Martin Ahlsén
6	Fältvandring.	Inga-Maja Ahlsén
7	Till Gräsö och Kavarö.	—"
11	Utflykt till Värblingsö.	Sonja Edin
13	Cirkelavslutning.	Marianne Kleis
14	Skolväsendets tillkomst. Vad man förr fick lära sig i skolan.	Anita Aström
20	Läkeväxter förr och nu.	—"
23	Fisket förr och nu.	Sonja Edin och Anita Aström
26	Potatismjöl.	Sonja Edin
27	Alänningar - Tvärnökakor.	

STUDIECIRKELN

TVÄRNÖ FÖRR OCH NU 1993

Studiecirkelverksamheten, som fortfarande bär samlingsnamnet "Tvärnö förr och nu" startade 1987, och bestod då av två parallella cirklar, som två år senare slogs samman till en. Under årens lopp har tillsammans 34 personer, fast boende och fritidsfolk, deltagit i verksamheten.

I cirkeln har många nya bekantskaper knutits, och den sociala samvaron har betydtt mycket. De äldre, fast boende, har haft många minnen och mycken kunskap att tillföra cirkeln, och tack vare detta och den forskning, som bedrivits av några cirkeldeltagare, där Martin Ahlsén utfört ett enormt arbete, har verksamheten resulterat i tre skrifter: "Södergården / Mellangården", "Norrgården" samt "Väster Tvärnö by" och dessa hemmans historia under fyra århundraden.

Anita Aström och Sonja Edin har sammanställt skrift och material om skolan, Tvärnös båtsmän, fiske m m.

I cirkeln har genomförts och samlats nio intervjuer med äldre tvärnöbor. Några av dessa har överlämnats till Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Fyra av de intervjuade finns inte längre i livet.

Under året har Gerhard Carlsson avlidit. Han var en trogen cirkelmedlem, som hade sina rötter på Tvärnö och hade åtskilligt att berätta. Hans vänlighet och välvilja betydde mycket för oss alla i cirkeln och saknaden känns stor.

ÅRETS CIRKELVERKSAMHET BLEV LITET ANNORLUNDA.

Efter sex års tvärnöstudier började ämnet bli ganska uttömt, och vi beslöt därför att gå vidare utanför gränserna.

Säsongen inleddes hastigt tack vare en inbjudan från förste arkivarie Wolter Ehn vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala att delta i länsforskningsrådets sammankomster på Gammelhus under en lördag och en söndag i juni. Ett tiotal cirkeldeltagare mötte upp och fick lyssna till intressanta föredrag av Wolter Ehn och länsantikvarien Karl Erik Eklund. Martin fick berätta om sina forskningar på Tvärnö, och även jag fick berätta litet om vad vi ägnade oss åt i de första cirkelarna. Vid det ena tillfället gjorde forskningsrådet och cirkeldeltagarna utflykt till Tuskö och vid det andra till Tvärnö, där den nyrestaurerade väderkvarnen vid Norrgården var den största attraktionen. Spåren efter tidigare generationers lövfagning besågs även.

Cirkeldeltagarna har även gjort studiebesök till en strandäng på Tvärnö, till Gräsö och till Värblingsö.

I samverkan med Hembygdsföreningen och Studieförbundet Vuxenskolan i Östhammar anordnade cirkeln offentlig föreläsning med Ditte Werner och Agne Andersson, som talade om och visade bilder från vår skärgårds historia, flora och näringar. De medverkande var klädda i åldriga dräkter, av vilka Agnes säljägardräkt av ljusgrå vadmal väckte stor förtjusning.

Säsongen avslutades med gemensam middag i Tvärnö skola, där cirkeldeltagarna som vanligt solidariskt och villigt tillsammans gjorde allt för att kvällen skulle bli lyckad. Cirkeln har arbetat efter arbetsplan. Verksamheten redovisas av deltagarna i en "dagbok". Referaten citeras i årsskriften. '

Arets deltagare har varit:

Inga-Maja Ahlsén
Martin Ahlsén
Agnes Carlsson
Gerhard Carlsson
Sonja Edin
Bertil Eriksson
Marianne Kleis
Raymond Kleis
Anita Aström

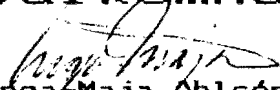
Amy Mattsson
Sven Mattsson
Eva Persson
Torsten Persson
Alf Pettersson
Anne-Marie Pettersson
Monica Swederöth
Britt-Marie Sörensen

Av de 17 deltagarna är 14 pensionärer. Amy och Sven Mattsson samt Anne-Marie Pettersson är fast boende på Tvärnö. Fem har sina rötter på Tvärnö/Värmlingsö och övriga deltagare är fritidsboende sedan många år.

Cirkeln beräknas fortsätta också kommande sommar, och vi ser då fram emot att få inblick i Värmlingsös historia och om människor, som en gång haft sina strävsamma liv där. Vi räknar också med att göra en och annan utflykt. Kanske får vi även några nya deltagare, som berikar vårt arbete.

Jag vill tacka alla kamraterna i cirkeln för stort intresse och mycket gott samarbete och hälsa er

Välkomna åter !

Inga-Maja Ahlsén
Cirkelledare

Några av våra cirkeldeltagare vid Forskningsrådets fältvandring på Tvärnö.

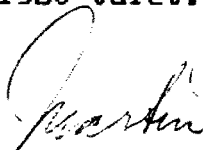
**REFERAT FRÅN FÖRSTA SAMMANKOMSTEN DEN 4 JUNI 1993
med studiecikeln Tvärnö förr och nu i Tvärnö hembygdsqård.**

Inga-Maja hälsade den 14-hövdade skaran cirkeldeltagare välkommen till det sjunde årets studieverksamhet och läste upp ett avsnitt ur Carl von Linnés skrifter från år 1733 "Träden svingar sina löv och göra ett angenämt sus, fåglarna instämma med allehanda härliga sånger, hela regnum vegetable giver en ljuvlig lukt ifrån sig. Insekterna svänga omkring i luften" osv. Samma natur upplever vi idag men livsandarna har i år släppt sig loss några veckor tidigare än normalt.

Vi kan konstatera att vi till så gott som 100 % fullföljt den arbetsplan Inga-Maja presenterade som målsättning vid inbjudan till cirkelstarten år 1987. Att arbetet tagit så lång tid och att det av allt att döma ännu inte på långt när är avslutat vittnar inte om låg arbetstakt utan om att studierna väsentligt fördjupats mot vad som ursprungligen avsågs.

1. Till referent för sammankomsten valdes undertecknad.
2. Raymond Kleis hade reviderat cirkelns räkenskaper och rapporterade att bokföring, kassa- och bankbehållning stämde. Tillgångar kronor 4430:26
3. Beslutades att ingen deltagaravgift för 1993 uttages.
4. En resumé lämnades över vad som hänt på Tvärnö sedan förra årets cirkelarbete avslutats.
En stor filmduk hade enligt tidigare beslut inköpts och överlämnats som gåva till Föreningen Tvärnö Hembygdsqård.
Albumet med bilder och text om Utställningen 1992 har påbörjats och visades för lämnande av synpunkter. Föreslogs att även årsskrifter och annan dokumentation inkluderas liksom annan verksamhet där cirkeln medverkat.
Undertecknads skrift om Väster Tvärnö by har utkommit. Resultatet av senare efterforskningar om Johan Norberg på Nyborg redovisades. Släkten kan nu följas från ca 1620 i Häverö socken till 1993 i Dungog i Australien genom 12 släktled.
Eskil Johansson i Kvarngärdet dog 21/7. Hans syster Elisabeth har flyttat till Solgården i Östhammar, liksom Emma Max.
Den gamla väderkvarnen vid Norrgården är nu målad och försedd med minnestavla. Kvarnskrift utarbetad.
Arbetet har utförts med stöd av Hembygdsföreningen. Länsforskningsrådet i Uppsala län har på egen önskan inbjudit sina medlemmar och vår studiecirkel till visning av väderkvarnen och andra gamla byggnader och föremål på Tvärnö. Dessutom visades lövfågning och de vackra löv- och strandängarna längs vägen mot Raggarön. Länsantikvarie Jan Olov Eklund tackade i mycket uppskattande ordalag för det fina kulturvårdande arbetet fått ta del av och för den mycket värdefulla insatsen med fyllig dokumentation cirkeln åstadkommit.
5. Inga-Maja rapporterade om cirkelns första sammankomst för året. Den var förlagd till Gammelhus och Tuskö by den 9 juni och anknöt till Forskningsrådets föreläsningar och fältvandring i Tuskö. Inga-Maja redogjorde också för de gamla byordningarna som de skildrats i Wolter Ehns doktorsavhandling och Alf Åbergs "Vår svenska historia".

6. Nästa cirkelsammankomst fredag 2 juli kl. 18.00.
Samling vid Hembygdsgården. Ditte Werner talar om
Tvärnös blommor och övriga växter. Kostnad kr 300:-
inkl. resa.
7. Sonja fortsätter att förbereda en utflykt den 1 juli
till Algot Andersson och ev. Oskar Andersson, Gräsö.
- 8 Efter kaffepaus redogjorde Anita för arbetsformerna
i den gamla skolan och överlämnade en charmfullt
utarbetad skrift.
9. Anita och Sonja presenterade sitt påbörjade arbete
med Värplingös historia. Ett ev. besök hos Signild
Backström på Norrhägnaden undersöks av Sonja.
- 10 Som avslutning läste Inga-Maja förnuftiga råd om
att spara så som de presenterades av Upsala Nya Tidning
på 1930-talet.

FÄLTVANDRING 2 JULI 1993

Vilken underbar tur vi har med vädret! Det är nog sommarens första riktigt varma kväll, när vi med Ditte Werner som ciceron vandrar ut till de underbara havsängarna i närheten av Norrgårdens sjöbod.

"Det är synd att rören är så höga, så man inte kan se vattnet. Här var förr en så fin utsikt" säger Sven när vi första gången stannar upp.

Ditte berättar att vassen är ett synnerligen härdigt släkte, som tränger sig allt längre in mot land, när strandängen inte längre betas. Från landsidan gör alen allt för att ta ängen i besittning, och strandängens blomster är också hårt ansatta av den ständiga växlingen mellan hög- och lågvatten, bräckvatten och regnvatten, och vintertid av isen och dess rörelser.

På ängen finns rikliga förekomster av ängs- och höskallra, strandmynta och fackelros. Havtornsbuskar växer vid strandkanten. Vår ciceron bjuder på havtornsjos av bär, som hon själv plockat och krossat med sina händer. Havtornet tillhör citrussläktet, vilket känns på smaken. Det är något av det mest C-vitaminrika som finns. Ett bär täcker dagsbehovet, säger Ditte.

Vi vandrar vidare till nästa strandäng. Här är vassen glesare och vi får en vacker utsikt över havet, som sänder små vaggande vågor in mot stranden. Här hittar vi en orchidé, en vackert lilafärgad ängsnyckel, gula svärds-liljor och havssälting, som vi smakar på. Ditte berättar att hon brukar använda dess frön som brödkrydda.

Det blir dags för kaffedrickning och vi slår oss ner på stranden i närheten av bätthuset. Ditte tar fram två termosar med hett vatten och brygger te av strandmynta, som vi plockat. Det är välsmakande med framträdande smak av mint.

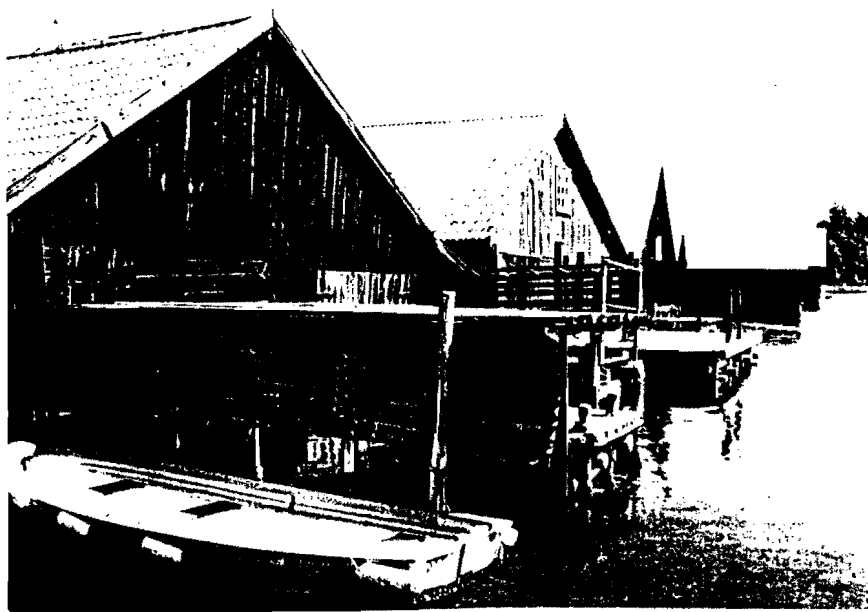
Så börjar vandringen efter ängsvägen upp mot land och floran blir en annan. Här växer kraftiga bestånd av spenört, olika klöverarter - vita, gula, röda, orchidéerna tvåblad och Jungfru Marie nyckel, Johannesörten, som man kunde krydda sitt brännvin med, blev en gång tillägnad Johannes Döparen, men av den avundsjuke Djävulen biten i bladen, så att man fortfarande kan se hålen. Vi får också veta att droppen som finns i dagglåpan skäl inte är vatten, utan en vätska, som bildas av växten själv.

Hassel finns det gott om här på Tvärnö, men ute på Gräsö, där Ditte håller hus, finns den inte alls. Förr i världen då man tillverkade laggkärld i hemmen, var hassel en

handelsvara. Den användes till band och vidjor och byttes mot strömming från Gräsö.

Då vandringen nalkas sitt slut konstaterar vi alla att vi haft en mycket lyckad och intressant kväll, och vår växtexpert Ditte, kulturvetare, naturguide (Örskär), keramiker, tecknare, postroddare m m. avtackas med en varm applåd.

Inga-Maja

TILL GRÄSÖ 16 JULI -93

Naturligtvis sken solen från klar himmel när vi hade vår utflykt, som den här gången gick till Gräsö. Från färjeläget tog vi av mot norr, och efter 13 km stannade vi upp vid Oskar Anderssons gård i Söderboda.

Oskar Andersson är en mycket skicklig modellbyggare och har tillsammans med konstnären Hans Lustig arrangerat utställningen "Bondefiske på Gräsö", som bl a visats i Uppsala, Östhammar, Öregrund och Älvkarleö. Han skriver också dikter, av vilka en del blivit tonsatta.

Oskar tog emot oss på gårdsplanen framför sitt vackra hem, som tillhört hans släkt i tio generationer från 1684. Det nuvarande huset byggdes vid sekelskiftet och har sedan varsamt renoverats.

Oskar berättade för oss att Gräsös första kyrka byggdes på Gustav Vasas tid. Den låg strax bakom nuvarande lagårn och fanns kvar till 1700-talet. Karl IX skänkte sedan 7000 daler kopparmynt som grundplåt till den nya kyrkan.

1867-69 blev det nytt skifte på Söderboda, och då flyttade två gårdar ut från byn.

På 1700-talet uppstod kontrovers mellan gräsöborna och familjen Ugglas på Forsmark angående betesrätt. Förhandlingarna ledde till att gräsöborna fick fritt mulbete åt djuren i evärderlig tid. Men förhandlingarna upphörde inte med detta. Ugglas strävade efter att helt få bort djuren från sina skogar, och 1945 byttes fritt mulbete mot vissa tunnland betesmark till varje ägare. Den tvist, som började på 1700-talet, blev löst 1945.

Vi fick också veta att den första färjan togs i bruk 1942, att elektriciteten kom -43, och att telefonen kom först till Örskärs fyr.

På 40-talet fanns i Norrboda två affärer, som nu är borta. Mjölkförsäljningen ordnades före färjans tid först med lastbil, så båt över till Öregrund och därefter med buss till mejeriet i Norrskedika.

På 50-talet försvann många ungdomar, men under de senaste tio åren har 12 nya familjer flyttat in. De fast bosatta utgör nu ca 30 familjer.

Jag bad vår värd läsa ett stycke om sikfiske ur sin skrift om bondefiske på Gräsö, som utgivits av Uplandsmuséet, Uplands fornminnesförening m fl. Vi satt i gröngräset framför författaren, och han tog oss med på helt underbar fiskefärd i sommarnatten.

Nu fick vi gå in i huset. I övre hallen hade Oskar arrangerat en utställning, ett eget museum skulle man kunna säga, med redskap från jakt, fiske och linberedning med mera, och i bottenvåningen stod salen orörd från 1800-talet. Han har fått flera utmärkelser för sin samlar-gärning och tio diplom för deltagande i postrodden över Ålandshav.

Sen fortsatte vi till Oskars sjöbod, där han hade sin fina hembyggda skötbåt och fiskeredskap samt en samling gamla laggkärl av olika slag, som en gång använts för saltströmming. Så vackert där var, med en hel rad tätt liggande stora sjöbodar, där det en gång rätt sjudande aktivitet med båtar och fiske.

Vi intog vår medförda matsäck, och så läste Oskar dikten "Jag bor vid ett rastställe" av Hjalmar Gullberg, på ett helt fantastiskt sätt. Vilken gudabenådad uppläsare! Vilken känsla! Det nästan knöt sig i min hals. Så fortsatte han med en egen skön dikt, varefter han berättade en del personliga minnen. Det tog nästan emot att bryta upp från honom och den sköna platsen, men allt har ju ett slut.

Vi tackade för oss och för den underbara dag vi haft på Gräsö och gav oss så iväg med kl 15-färjan för att på hemvägen stanna upp hos Algot Andersson i Kavarö.

Algot Anderssons troll invid vägen till Öregrund vid Kavarö har glatt många förbipasserande, men den som ger sig tid att stanna upp finner att staketet och grinden bakom utgör konstverk av förnämligaste slag.

Algot Andersson har passerat de åttio för ett par tre år

sedan. Han säger att han varit grovarbetare och brunnsborrhare, men han är också en fantastisk smed med en aldrig sinande fantasi. Av verktyg och annat material från nedlagda uppländska järnbruk har han gjort sina konstverk. Staketets grindar har varit utställda i Kulturhuset i Stockholm, och ett av USA:s större muséer har önskat ställa ut dem, men Algot ville inte avvara sina grindar någon längre tid.

Vi fick också ta en titt i paret Anderssons egenhändigt byggda förnämliga hus med antikviteter av olika slag, ofta inköpta för en ringa penning och reparerade av ägaren.

Fru Andersson har även hon konstnärlig ådra med stort intresse för stenar och stenmosaik. Hemmets vackra textilier vittnade också om hennes goda smak och kunnande.

Så tackade vi för oss och skildes åt efter att ha bestämt dag för nästa sammankomst.

Inga-Maja

JAG BOR VID ETT RASTSTÄLLE

av Hjalmar Gullberg

Jag bor vid ett rastställe, långsmalt, havsomflutet:
en utsträckt hand av vildros och susande gräs
som öppnar eller knyter sig. Här är slutet
på kartan över landet, ett yttersta näs.

Ett rastställe för människan att bada
och bo vid men anlagt för högre bruk än så.
Ty över mitt huvud är byggd en autostrada,
en resväg till södern, den äldsta i det blå.

De höstliga fågelsträckens väg, om våren
den eviga återkomstens. Nedåtvänd
är rastställets bäge, som rör vid resenären
av häger och kungsfågel i urtid spänd.

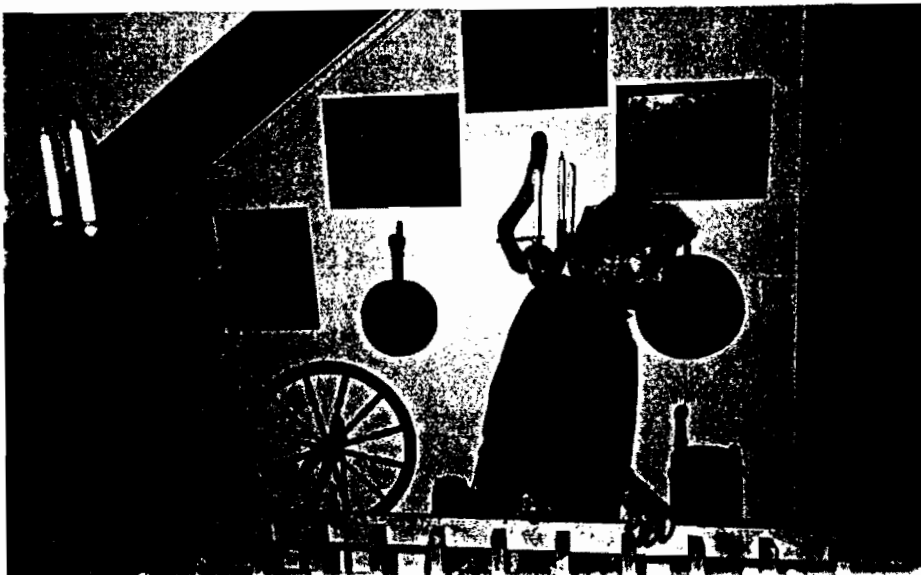
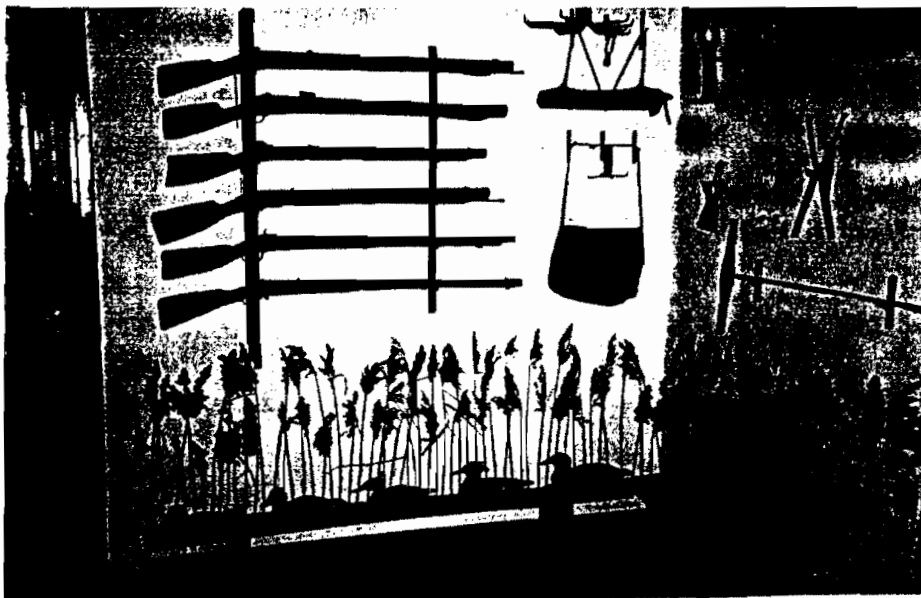
En strandremsa bara med det låga gräset
som fåglarna valde på sin pilgrimsgång.
Jag bor under vägen som går till paradiset.
O, leva i ett vingbrus och dö i en sång!

(Läst av Oskar Andersson vid vårt besök på Gräsö.)

Algot Andersson vid den konstsmidda grinden
framför sitt vackra hus.

Bilderna ovan från Oskar Anderssons gårdsmuseum.

T I L L V Ä R L I N G S Ö B Y

Tisdagen d. 3 augusti är cirkeldeltagarna på utflykt till Värblingsöby, vi åker båt förstås. Martin och Inga-Maja med sin båt och med Amy och Sven, Eva och Torsten, Bertil, Kerstin, Britt-Marie och Alf J. som passagerare. Anne-Marie och de 3 barnen fick skjuts av Gunnar som också följer med oss. Raymond och Marianne åker i sin båt och jag åker med Fredrik, Margareta och Ingrid.

Vi tar iland vid sjöboden och bryggan vid byn, sjöboden som Hargs bruk byggde för inte så länge sedan istället för en som höll på att rasa ihop. Hargs bruk äger större delen av ön. Vi går vägen upp emot husen, vägen är klippt och fin, det finns en sommarboende familj i ett av husen. Vi går fram till det äldsta huset som sägs ha undgått ryssarnas brännande år 1719. Där sätter vi oss i gräset, det är soligt och varmt mellan lite vita moln som drar förbi. Jag har blandat en drink med färsk hallonsaft som jag bjuder på. Sen berättar jag, med hjälp av Anita och hennes anteckningar, det jag vet om min far-mor som föddes här 1861 och om hennes förfäder som kom flyttande hit 1843. När hennes far hade dött övertog hennes bror Per Pell Persson gården, han flyttade sedan till Södergården på Tvärnö som vi har forskat om förut. Då, 1894, kom Karl Söderqvist hit från Fagerön och det var Eva Perssons farfar. Evas far föddes här och han hade 8 syskon. Han behöll arrendet till 1922 då Engla och Henning Pettersson tog över i 5 år.

Hennings bror Erik arrenderade en annan gård, Luntegård, på södra sidan av ön, mitt emot Hargshamn.

Därefter kom Otilia (Tilan) och Oskar Johansson som blev Värblingsöbor till 1938 då Halvard Svensson kom med sin familj, frun Rut, dotter till förut nämnde Erik Pettersson. Han blev den siste arrendatorn och den siste som brukade gården och hade kor och hästar. Sedan planterade Hargs bruk grän på åkrarna, de åkrar som jag minns bredde ut sig så fint runt gården här med ladugård och stor lada. Lövskogen står också hög kring husen där det förut var blommande backar.

Vi dricker vårt medhavda kaffe och pratar om hur det kunde vara att bo här, barnen som skulle till skolan fick gå över ön till Sundskär och sedan ro till Tvärnö där skolan låg. Post och affär

fanns i Hargshamn.

Vi ser oss omkring, först det gamla 1700-talshuset som rödfärgats och fått nytt tegeltak. Vi tittar på den massiva stenkällaren under ena halvan av huset. Vi går sedan upp på gårdsplanen till huset som hyser sommarboende, det har en gång Ingri och Margaretas och även Gunnars farfar bebott och ägt. Där finns ladugårdslängan kvar, rödfärgad och väl underhållen. Det har funnits ännu en gård här som revs omkring 1950, den ägdes av Mats Andersson, vars hustru Eva Stinas förfäder funnits här i flera generationer.

Ön är omkring 200 hektar stor. Det finns 2 gårdar till på ön: Norrhägnaden, på öns norra udde, som ägs av Signhild Backström, sondotter till Mats Andersson och Sunnanhagen som ägs av Gunnar Nilsson.

Det har nog funnit flera små torp, en källare och flera stengrunder visar att där har bott människor.

Man har nog också prövat på gruvbrytning, det finns ett gruvhål. Vi samlar oss för att kliva i båtarna och vända hemåt efter ännu en fin utflykt.

Sonja

C I R K E L A V S L U T N I N G

Avslutningen på 1993 års cirkel ägde rum i Tvärnö skola den 10 september kl. 18.00.

Inga-Maja hälsade välkommen och vände sig särskilt till Agnes, som till vår glädje var med. Alla kände vi saknaden efter Gerhard.

Nu blev det ingen vanlig träff för oss 15 personer, som var där. Nej, kalas blev det! De flesta hade på något sätt bidragit med arbete och skaffning. Vi bjöds på laxrulle med räkor och svart kaviar, rostbiff, potatisgratäng och sallad samt kaffe och mandeltårter. Raymond bjöd på musik. Under kvällen berättade Inga-Maja lite om vad vi sysslat med sedan starten --87 samt att cirkelns ekonomi fortfarande är god.

Annita och Sonja arbetar bl a med en sammanställning om "Fiske på Tvärnö förr och nu", från vilken Anita gav oss glimtar. Torsten läste egen vacker dikt "Tidlös rymd" och Martin visade några bilder på människor och platser från deras 30-åriga vistelse på Tvärnö.

Raymond tackade för maten samt överlämnade till Inga-Maja - trots hennes protester - en bok om kryddor såsom tack från oss alla för det arbete hon lägger ner i cirkeln.

Nästa träff blir 1994, hoppas vi.

Marianne Kleis

Skolväsendets tillkomst.

Skolväsendet i Sverige var i äldre tider kyrkans angelägenhet. I 1686 års kyrkolag står sålunda skrivet att klockaren skall vara "boklörd" för att kunna bistå prästen med läsundervisning. Läskunnighet och kristendomskunskap hos både vuxna och barn kontrollerades vid husfören och antecknades i kyrkböckerna. Läskunskapen ansågs viktig för att man skulle kunna läsa bibel och katekes, däremot översåg man med skrivkunskapen. Det var inte lämpligt att menigheten skriftligen skulle komma till tals med överheten.

Kyrkans inflytande över skolan bröts i och med ett beslut i 1840-1841 års riksdag. I 1842 års folkskolestadga föreskrevs skolplikt för alla barn och skolgången skulle påbörjas senast vid nio års ålder. Varje socken eller församling borde ha en seminarieutbildad lärare och enligt folkskolestadgan var socknen eller församlingen skyldig att inrätta och bekosta folkskolan. Men brist på utbildade lärare och skolbyggnader bromsade till en början folkskolans utveckling på många håll.

Skolan på Tvärnö byggdes således ej förrän år 1883-1884.

Om dess tillkomst och om den ambulerande skolan dessförinnan samt om lärare och elever har berättats om i en separat skrift om "Tvärnö skola".

"Vad man förr fick lära sig i skolan"

Från 1920-talet stod främst följande ämnen på skolschemat för folkskolan. Hur de lästes och upplevdes.

Vilka läroböckerna var i äldre tid i den ambulerande skolan, vet vi ej men troligen var det bibeln, psalmboken och Luthers "Lilla Katekes" som gällde, sedan var det nog mycket beroende på den dåtida lärarens förmåga att lära. Dessa tidigare "lärare" hade ju ej någon utbildning i att undervisa utan endast sitt sunda förnuft att lita till, kanske lika bra som nutida pedagogik. Fram till 1919 var Luthers Lilla Katekes obligatorisk i folkskolan.

KRISTENDOM

Psalm Morgonbön Katekes

Skoldagen inleddes med att sjunga en psalm. Lärarinnan spelade på orgel och barnen stod fint och ordentligt bredvid sina bänkar och sjöng. Därefter lästes bönen gemensamt. I småskolan var det "Gud som haver barnen kär" och i storskolan "Fader vår".

I småskolan var läroboken de två första läsåren, klass 1 och 2, "Bibliska berättelser". Lärarinnan läste ur den och läst ut texten mera från bibeln. Det fanns planscher som återgav berättelsen och man fick lära sig kortare rader utantill av texten i boken. Psalmerna, som sjöngs på morgonen, övades in så man kunde dem utantill. Barnen var ännu ej så läskunniga att man kunde följa med i psalmboken. Det var "Din klara sol går åter upp", "Se Jesus är ett tröstrikt namn" och till julen julsalmerna.

I storskolan/folkskolan, klasserna 3 till 6, var det "Kristendom" som ämnet kallades där. Det var "Biblisk historia för folkskolan" och i fortsättningsskolan "Berättelser ur Bibeln och kyrkohistoria" som läroböcker. I folkskolan började man med tiden före patriarkerna, dvs skapelseberättelsen, syndafallet, Kain och Abel, syndafloden och Babels torn. Så kom patriarkernas tid med Abraham, Isak och Jakob och hans söner och Josefs tid i Egypten, Moses födelse, påskalammet, uttåget ur Egypten med vandringen genom Röda Havet. Guds förbund med Israel och de tio budorden på stentravlorna samt återkomsten till Kanaans land. De tio budorden lärdes utantill och förhördes väl.

Från Nya Testamentet fick man läsa om Johannes Döparen, Jesu födelse och liv, hans lära och underverk, lärjungarna, förföljelsen, döden på korset, uppståndelsen och himmelfärden samt pingsten.

LÄSNING

I början av 1900-talet och framåt hade man "ABC-boken" som första bok. Eventuellt också en annan några år innan Sörgården togs i bruk.

I början av 1920-talet tillkomade "Läsebok för småskolan" av Olof Rosenborg.

Sedan kom den gröna "Folkskolans Läsebok" del 1-2 och del 3-4 med "Lyssna till den granens susning vid vars rot ditt bo är fäst" på framsidan. Många kommer ihåg långa stycken ur de böckerna, verser som skulle läsas så fint. Det var "Tomten" av Viktor Rydberg, "Soldatgossen" och "Sven Duva" av Johan Ludvig Runeberg. "Äktenskapsfrågan" och "Jan Ersä och Per Persa" av Gustaf Fröding och ej att förglömma "Fänrik Ståls sägner", som lästes mycket under 1920-talet. Tegnér's "Karl XII" med början; "Kung Karl den unge hjälte, han stod i rök och damm..." Den travasterades gladeligen utanför skolan så den fick följande lydelse: Kung Karl den unge hjälten, han låg i rök och damm, han drog sitt svärd på kälken och kröp i striden fram.

Från mitten av 1920-talet kom så böckerna "Sörgården" och "Önnemo" av Anna Maria Roos. Man började i första klass med Sörgården med den gedigna familjen med farmor boende i huset och dräng och piga till hjälp ute och inne. Innan man kunde tränga in i berättelserna om dem, fick man öva bokstav för bokstav, ljuda och skriva. Och man byggde ord med bokstavslappar. De första ordet brukade vara "is", ett vasst i som man skulle sticka sig på. Det första orden som ljudades fram var förutom is även äs, så, os, so och se.

I andra klass var Önnemo huvudboken. Man läste mer om sörgårdsfoket och deras grannar i Önnemo by. Där fanns även många fabler och folksagor samt dikter och sånger.

SVENSKA

Undervisningen i svenska omfattade välskrivning, grammatik och uppsats.

Välskrivning var ett viktigt ämne på skolschemat. Skrivböckerna var linjerade för stora och små bokstäver och med en nedre linje, som markerade hur långt f, g, j, p,q och y skulle ned. Man skrev lutande stül med hjälp av lutningspapper, som lades under skrivsidan och syntes igenom.

Redan på 1800-talet stadgades uppsatsskrivning från tredje klass i folkskolan. Lika stor vikt lades vid välskrivningen som på innehållet och naturligtvis skulle alla ord vara rätt stavade. Skrevs ett ord fel fick det skrivas om flera gånger. Efter sådana övningar borde ordens bokstaver för alltid ha stannat i minnet.

Det fanns en skrivlära med uppgifter för tyst och enskilt arbete. Vid B-skolor hade lärarinnan alltid direkt undervisning med en respektive två klasser samtidigt och de övriga hade givna uppgifter för enskilt arbete. Grammatikövningar var vanliga i 3:e till 6:e klass med exempelvis obestämd och bestämd form av substantiv, som skrevs in i skrivboken sida efter sida. Samma övning med tema på verb. Det här var nyttiga och bra övningar för barn i dialekternas gränsland där talet var ett helt annat än skriv- och bokspråket. Uppgifterna rättades noggrannt.

Vid de lärarledda lektionerna övades stavningsregler och tillsammans togs ut satsdelarna i mening efter mening i stycken med enkel text. Subjekt, predikat, objekt samt tids-, sätts- och rumsadverbial.

Det gavs ämnen att skriva uppsats om. Ibland kunde det vara en bild att göra en egen fantasiberättelse av eller en utflykt, som skulle beskrivas.

I första klass skrev man med blyerspenna. Först i andra klass började man med bläckhorn i hålet i bänken och stälpennstift instuckt i pennskaftet. Stiftet doppades försiktigt i bläckhornet och vänstra handen skulle ligga på läskappret strax under raden man skrev. Försiktigt, försiktigt. Ändå blev det en hel del plumpar i skrivboken.

Först skrevs en kladd med blyerts i en skrivbok innan uppsatsen skrevs in med bläck i den fina skrivboken med läskapper mellan bladen.

Innan man fick börja skriva på papper användes griffeltavla och griffel ända in på 1920-talet. Ännu tidigare skrev man i särskilda sandbänkar med en pinne. Sanden var lätt att jämna ut igen och övningsmaterialet hade oändlig användningstid.

RÄKNING.

Räkning med praktiska övningar.

Man hade räkneläror med bilder och från dem tog man uppgifterna, som skrevs in i det rutade räknehäftet och räknades ut.

I storskolan dragglades multiplikationstabellen in alltifrån 1×1 till 12×12 . Den skulle man kunna utantill som ett rinnande vatten och ständigt återkom repetitionerna.

När det blev nya moment i räkneläran gick dessa igenom grundligt. Var och en fick gå fram till svarta tavlan och göra en uppgift. Alla skulle klara det nya. Med darrande knän och näsan alldeles intill tavlan, var det svårt att själv se och överblicka resultatet, men alla kamraterna nerifrån sina bänkar såg tydligt hur fel det blev. Någon gång gick det riktigt bra ändå.

Så var det ytmått och rymdmått med praktiska övningar. Ytan i skolsalen blev ett bra skolexempel. 10 m lång och 6 m bred blev 60 kvm. $10 \times 10 \text{ m} = 1 \text{ ar}$. Ett hektar, 100 m x 100 m, är ungefär två tunnland. Tunnland var det mått som i praktiken användes vid uppmätning av åkerarealerna. Väglängden mättes i km som var 1000 meter.

En låda med 1 m längd, bredd och höjd blev 1 kubikmeter eller 1000 liter, som är lika med 10 hektoliter. Liter och deciliter mättes med vatten redan i småskolan.

Varje morgon under folkskoletiden avlästes utetemperaturen. När en månad var slut, räknades medeltemperaturen ut. Man gick två i sällskap och avläste termometern för att det skulle bli alldeles rätt.

Vattnet bars ofta in av skolbarnen. Vatten vägde 1 kilo per liter. Hinken innehöll c:a 10 liter vatten. Den bars från brunnen av två små 10 - 12-åringar, som försökte hålla den så långt ifrån sig som armarna räckte, för att vattnet inte skulle skvätta och vata ner kläderna.

NATURKUNSKAP.

Läroboken hette: "Naturlära för folkskolan" och lästes i de högre klasserna. Det var ett vittomfattande ämne med kapitel om människokroppen, djuren och växterna. Det var om vatten, luft och jordens rörelse. Om solen, månen och stjärnorna i rymden. Experiment gjordes som åskådliggjorde hur värme utvidgar föremål och nedkylning får materialet att draga sig samman och minska i volym. Man gned en ebonitstav med kattskinn eller något liknande och fick den elektrisk så det gnistrade om den. Man doppade lackmuspapper i basisk eller sur vätska och såg hur det färgades blått respektive rött.

Människokroppen var ett spännande kapitel. Planscher visade hur man såg ut inuti och efter sådana förebilder fick man teckna hjärtat och beskriva blodomloppet. Ryggraden med halskotor, bröstkotor, ländkotor, korsbenet och svansbenet studerades in efter beskrivningen på planschen.

Någon sexualundervisning förekom inte i den tidens skola. Det var nog så frusterande att läsa om urinblåsan.

Om de vilda och tama djuren lästes också och särskild vikt lades vid hurudana tänder de hade, vilket visade vilken föda de kunde tillgodogöra sig.

Om de vilda och tama djuren lästes också och särskild vikt lades vid hurudana tänder de hade, vilket visade vilken föda de kunde tillgodogöra sig.

GEOGRAFI.

Från tredje till sjätte klass stod geografi på skolschemat.

Två klasser läste tillsammans geografi och historia. Sverige avverkades under dessa två år. Städer, älvar, åar, berg och fjäll skulle läras utantill och pekats ut rätt på kartan.

I femte och sjätte klass lästes Europa ena året och andra året de övriga världsdelarna. Städerna i Tyskland, England och Frankrike. Amerikas Förenta Stater och dess städer, ja allt skulle kunna rabblas som ett rinnande vatten. Det var påfrestande då, men inte så illa ändå att ha i minnet senare i livet.

Kartorna hängdes upp på en ställning som var höj- och sänkbar. Man rullade försiktigt ut kartan en bit, hängde upp den på krokarna på tvärlådan på ställningen, hissade upp den med ena handen medan den andra höll kartan, som sakta rullades ner. Allt hanterades varsamt och några nyanskaffningar förekom inte.

"Geografi för folkskolan" av Lars Levander hette läroboken och priset var omkring år 1930 1 krona och 50 öre.

HISTORIA.

Carl Grimbergs "Sveriges Historia för Folkskolan", förkortad upplaga, var läroboken i historia under 1920- och 1930-talen. Den hade gråa styva pärmar och priset var 1 krona och 20 öre.

Man började med stenåldern i tredje och fjärde klasserna och läste fram till Gustaf Vasas intåg i Stockholm och reformationstidens början.

I femte och sjätte klasserna lästes vidare i samma bok om Sveriges kungars historia. I slutet av boken togs något upp om industrialismens framväxt i Sverige, men om 1800-talet blev det inte så mycket, tiden räckte inte till.

I "Folkskolans Läsebok" fanns stycken och dikter med anknytning till historien. Drottning Kristinas beslut att abdikera återges i Snolskys "Drottning Kristina lämnar Sverige". Tragedien i "Värnamo marknad" var ju en följd av Götzens nödmänt under Karl XII:s tid. Kriget mot Ryssland förhärjades genom hjältarna i "Fänrik Ståls sägner". Vackra dikter och berättelser med fängslande innehåll då, men som nu läses med kritiska ögon. Det var hårda tider bakom de vackra orden.

Det fanns planscher, som beskrev Gustaf II Adolfs död vid slaget vid Lützen efter en målning av C Wahlbom. Dramatiskt med den vita hästen från vilken konungen faller ned. Att hästen var brun har man upptäckt senare vid besök på Livrustkammaren i Stockholm. Vad skall man tro. Men en vit häst till kungen gjorde väl ett mera heroiskt och storslaget intryck på tavlan, om konstnären nu verkligen var underrättad om hästens färg.

Karl XII:s likfärd är en annan bild, som stannar kvar i minnet. Den långa processionen med kungen på öppen bår buren av sina soldater.

SLÖJD.

Slöjden var uppdelad på flick- och pojkslöjd. Alla hade slöjdundervisning från tredje till sjätte klass. I tredje klass var flickornas första uppgift att sy en lysduk på stramalj med rött och blått märkgarn. Arbetet bestod i att noggrannt räkna trådarna mellan varje stygn. Det gav upphov till många fel och nya försök.

Rätstickning stod sedan på tur. Resultatet blev en grytlapp i ullgarn med virkade uddar runt omkring. Lappen blev sällan helt liksidigt fyrkantig och här och där syntes tydligt tappade eller ihoptagna maskor. Nästa uppgift i stickkonsten blev en vit dammhandduk i ljusvekegarn med rutor i

avigt och rätt med kråkspark och monogram i korsstyg. I fjärde klass stickades tumvantar i två räta och två aviga maskor. De kom att se ut som en tub tillsluten i ena änden.

På vårterminen syddes ett förkläde för hand. I femte klass syddes linne och underbyxor i vitt kraftigt bomullstyg. Fortfarande sydde man för hand. Rynkor kring halslinningen eller virkad kant. 1930-talsbarnen ansåg de här plaggen vara urmodiga redan då. Trikå hade slagit igenom med behagligare och smidigare underkläder

I sjätte klass syddes ett spegelörngott för hand med något vackert vitbroderi och monogram.

Sedan kom äntligen premiären vid symaskinen. Det blev en rutig bommulsklänning efter egna mått. Under sista tiden av 1930-talet kom skolkök in i undervisningen för flickor, och för det ändamålet syddes vitt förkläde och snibb med monogram, som passande arbetskläder vid spisarna.

Pojkarna började i tredje klass med att tälja ett sylskaft och planteringspinnar i två storlekar. Sedan gjorde man skärbräden, ägghållare, tallriksställ och pall. Några hann göra kälkar och ljusstakar. På 1910-talet gjordes även baktråg i trä.

TECKNING.

I småskolan gjordes teckningar på grävitt ritpapper med motiv från lektionerna i bibliska berättelser samt från julförberedelserna i hemmen och julfirandet. Till påsk blev det bilder med anknytning till den helgen. Höst-, vinter-, vår- och sommarbilder från naturen med löv, träd, blommor, fåglar och snöiga motiv på vinern. Till Mors Dag, sista söndagen i maj, ritades vackra hyllningsbilder, som togs hem till den aktuella dagen. Till examen var teckningarna en del av utsmyckningen i salen.

I folkskolan tecknades efter givna bilder i "Runa ritbok för folkskolor" av Blohmé och Holmgren. Häftena var numrerade från ett till åtta samt ett nionde med särskilt häfte för pojkar och flickor. Många minns säkert svårigheten med perspektivbilden, där järnvägen försvann mot horisonten och el-ledningen som följde den över fältet. Stolparna ville alltid luta utåt, hit och dit, i försöken att få teckningen lik förebilden.

GYMNASTIK

I de flesta gamla skolor fanns ingen gymnastiksal. Några gånger under vintern blev det gymnastik inomhus. Man stod vid bänkarna och gjorde höfter fäst, armar uppåt sträck och knäna böj. Mest blev gymnastiklektionerna förlagda till skolgården om vädret tillät. I småskolan lektes "Katt och Råtta" och liknande. I folkskolan blev det "Brännboll" och "Sista paret ut". På vintern var det kälkåkning, kanske skidor eller om isen bar, skridskor eller kana.

FORTSÄTTNINGSSKOLAN

I början av 1930-talet infördes fortsättningsskola som omfattade två vinterårskurser efter klass 6, med sammanlagt 360 obligatoriska undervisningstimmar.

Man läste kyrkohistoria, medborgarkunskap, modersmål med grammatik och bokföring. På landet ofta anpassat till lanthushåll.

I medborgarkunskap beskrevs hur socknen och landet styrdes. Det skrevs sammanträdesprotokoll och här kom modersmålet in. Det gjordes bouppteckningar, ansökan om registrering av rörelse, skrevs brev till Konungen, upprättades byggnadskontrakt, gjordes självdeklarationer, skrevs fullmakt och revers, annonser av olika slag och svar på dessa. Det skickades telegram och diverse blanketter ifylldes. Det ansöktes om lån med borgen och namnteckningarna bevitnades, skrevs räkningar och kvitton samt arbetsbetyg.

I matematiken ingick procenträkning och beräkning av vinst och förlust samt en del statistik. Avgångsbetyget från fortsättningsskolan innehöll vitsord förutom för flit och uppförande endast för några få ämnen av det som lästes. Resterande var inte upptagna på den förtryckta betygsblanketten.

Fortsättningsskoletiden var intensiv. Läxor gavs att läsas under kvällen till nästa dags lektioner eller att läsas över lördag och söndag. Det fanns de, som ansåg fortsättningsskolan vara onödig och ett slö-

seri med tid. Vid uppnådda 13-14 års ålder var man en arbetskraft att räkna med. På landet fick pojkarna arbeta i stall och ladugård och som medhjälpare i skogen och flickorna arbetade i hemmets hushåll och ladugård eller i tjänst i någon annan familj. Förtjänsterna var dåliga och varje krona var ett välkommet tillskott till försörjningen.

Som framgår av denna berättelse från 1920-1930 -talets skolordning är utvecklingen mot nutidens skola starkt påtaglig.

Tvärnö våren 1993

Anita Åström

Referenser:

Sundin, Ulla: "När som jag till skolan gick", LT:s förlag. Stockholm.
Folkestad, Ingegerd: "Bottna Skola"
Kyrkböcker.
Kommunalstämmaprotokoll samt
Berättelser från skolelever.

I boken "**Läkeväxter förr och nu**" av den danske apotekaren Harald Nielsen har man en intressant läsning om läkemedelsväxter och hur den används. Boken är lättläst och trevligt skriven. Boken ingår i serien "När? Var? Hur?" och finns bl a att låna på Stadsbiblioteket i Östhammar.

Människan började tidigt nedteckna sina erfarenheter av läkeörterna. De äldsta beskrivningarna finns, anser man, på lertavlor som för 6000 år sedan präntades med kilskrift i länderna kring Persiska viken. Här finner man inte bara beskrivning på många läkeörter utan även hur de användes mot sjukdomar.

Den äldsta bevarade örtaboken är dock kinesernas "Pen Ts`ao", enligt sägnen författad av kejsaren Shen Hung själv omkring 3000 f Kr.

Man kan även läsa om antikens grekiska och romerska läkeböcker, om arabernas inflytande på läkevetenskapen, om medeltidens örtaböcker och om hur läkevetenskapen kom till Europa.

Man har ett stort apotek alldeles utanför kökstrappan. Växter som är bra för allt från huvudvärk till gikt.

Mjöldrygan (*Claviceps purpurea*), var t ex en svamp som parasiterade på bl a råg och vete och betraktades ursprungligen som en skänk från ovan. De var betydligt större än en kärna och "drygade ut" mjölet, därav namnet. Emellertid blev man så småningom klar över att mjöl som innehåller mjöldrygor i större mängd, kunde ge upphov till epidemiliknande förgiftningar. Några av de ämnen som ingår i mjöldrygan användes inom förlossningskonsten samt vid migrän. Svampen används numera icke inom folkmedecinen.

Vårtig röksvamp (*Lycoperdon perlatum*) bildar de för trädgårdsägaren så irriterande "häxringarna". Förr trodde man att dessa ringar uppkom då häxorna på midsommarnatten dansade och respektlöst kissade på gräset. Röksvampen har tidigare använts inom läkekonsten som blodstillande medel.. Man skar den i skivor som lades på såret, eller man pudrade spormjölet på såret. Det fina, bruna spormjölet används fortfarande inom folkmedicinen som blodstillande medel. Det snusas upp i näsan vid näsblod och pudras på sår.

Stensöta (*Polypodium vulgare*). Legenden berättar att den första stensötan växte upp i en klyfta där Jungfru Maria hade spillt lite bröstmjolk.

Den torkade rotstocken har tidigare varit upptagen i farmakopéerna som slemlösande medel och som medel mot inälvsmask och reumatiska besvär. Drogen förekommer fortfarande inom folkmedicinen

Åkerfräken, rävrumpa (*Equisetum arvense*). Då åkerfräken är rik på kiselsyra, har den tidigare ordinerats av läkare som medel mot tuberkulos. Detta tilldrog sig på den tiden då man trodde att tuberkulos var en bristsjukdom, nämligen brist på kiselsyra. Numera vet man att detta är fel. Åkerfräken har fortfarande en utbredd användning inom folkmedicinen som urindrivande medel samt mot gikt (reumatism), gallsten, lever- och njursjukdomar.

Tall, fura (*Pinus silvestris*) De färska skotten, tallstrunt, är (liksom granstrunt) rika på C-vitamin. Före "vitamintiden" ordinerade läkare tallstrunt mot skörbjugg. När Karl XII:s karoliner ödesåret 1709 uppehöll sig i Ukraina, fick de av fältläkarna rådet att tugga på tallstrunt

Talltjära har använts av hudläkarna, kådan har ingått i plåster och terpentinet i många liniment mot gikt och reumatism.

En (*Juniperus communis*). Enen var under antiken ett heligt träd och förblev detta även sedan kristendomen införts. På enbären kan man nämligen urskilja ett kors, som bildats av de tre sammanvuxna kottskalen. Enris fick länge tjäna som skydd mot onda makter, och ännu för ett par sekel sedan ordinerade läkarna enrisbränning i rum där spetälska och pestsjuka vårdades. Ja, även barnsängskvinnans läger röktes med enris, detta för att hindra barnet att bli en bortbyting.

Enbär har rekommenderats som medicin redan i en egyptisk papyrus från ca 700 f. Kr. Och ända in i vår egen tid har inte endast enbären utan även barken och veden ordinerats av läkare som urindrivande medel, mot sjukdomar i urinblåsan, som blodrenande medel vid hudsjukdomar, vid matsmältningsbesvär och mot gikt.

Kvickrot (*Agropyrum repens*) Denna trädgårdsägarnas fiende kallas på ryska pyrej (markens eld). Det latiska släktnamnet är sammansatt av agros (mark) och pyr (eld). Den sött smakande rotstocken innehåller ett kolhydrat, triticin, och dessutom en flyktig olja och kaliumsalter. Rotstocken insamlas på våren eller sensommaren och brukas i folkmedicinen i både nyskördad och torkat tillstånd. Vid gikt

och blåssjukdomar, vid gall- och leversjukdomar och som svett drivande medel.

Detta är en bråkdel av vad boken innehåller, så t ex kan **aspens** blomknoppar användas mot giktplågor och luftrörskatarr samt som urindrivande medel. **Pors** användes tidigare att smaksätta mjöd och öl med, den saknar visserligen medicinsk betydelse men har blivit desto aktuellare som brännvinskrydda. **Brännässlan** rekommenderas som blodrenande, slemlösande och urindrivande medel. **Humlen** är bra mot nervösa tillstånd och sömnlöshet. Konsten att brygga öl kom till Sverige på 1200-talet. Humlekottar har även tjänat som sömnmedel. Man sover ju bra efter en pilsner! På sina håll lever seden kvar att fylla ett kuddvar med humlekottar och på natten vila huvudet mot detsamma. Detta ansågs - förmodligen med rätta - skänka en rofylld sömn.

Detta och mycket mer kan man läsa i denna bok som även innehåller uppgift om hur dekokterna skall tillagas och doseras.

Tvärnö försommaren 1993

av Anita Åström

FISKET FÖRR OCH NU

På utställningen i Tvärnö Skola hade vi en avdelning med äldre fiskeredskap och en del fotografier från fisket förr. Vi vill nu berätta lite om hur fisket har bedrivits och vilka redskap som använts här omkring.

Det finns inte längre några yrkesfiskare här. De sista var Edins på Sundskär och Lindstedts vid Sundmanshagen på Värblingsö. Den siste, Nils Lindstedt, avled år 1984, och många år dessförinnan hade yrkesfisket upphört. Man fiskade oftast tillsammans och det var "yrkes"-fiske i liten skala som kompletterade de inkomster som de små lantbruken gav.

Numera är det huvudsakligen husbehovsfiske för de kringboende. Fiskevattenen ägs dels av Västra Tvärnö och Östra Tvärnö samt Norrhägnaden, Sundmanshagen och Sundskär. Det bildades fiskevattenägareföreningar och genom deras försorg kan sommarboende, som ej har del i föreningens fiskevatten, köpa fiskekort och får då lägga ett begränsat antal nät under vissa tider på året.

Fritidsfisket med kastspö är numera fritt och man får även rycka strömming och fiska strömming med nät och not. Man får även lägga sköte på de vatten som är djupare än 6 meter.

Det fiskas mest gös, gädda och abborre på våren och sik på hösten. Strömming inte att förglömma, den utgjorde förr en viktig del i hushållen då den saltades för vinterbehov. Saltströmming såldes även i kaggar inåt landet. Den färska sändes med fiskbil till Stockholm från Herräng och Hargshamn. Det var för fiskarna att gå upp mitt i natten för att hämta skötarna, skaka ur strömmingen i fisklådorna och sedan köra med båt till fiskbilarna. De som var kvar hemma kunde få lite sömn innan det var dags att ta itu med de övriga sysslorna på gården. Den som kört fisken fick ta sig en tupplur när han kom hem.

Var tillgången på strömming "alltför" god blev priset därefter. Det var kvotering på 40- och 50-talet och överskottet betalades med 10 öre kilot och gick till minkmat. På Singö kokades strömmingssoppa, men det var ej vanligt häromkring..

Skötar kommer numera sällan till användning utan den mesta strömmingen rycks med strömmings-"häckla", en rev med 5-10 krokar. Fram till midsommar ser man båtarna i sunden med sina häcklor där fångsten glittrar i solljuset, en både nöjsam och matnyttig sysselsättning.

"Skräpfisken", braxen och mört, har ökat sedan yrkesfiskarna försvann. Den fiskades förr för att användas till beten vid kräftfiske och vid saxfisket på vintern.

Även i hushållen användes braxen, mycket god inkokt eller stekt i ugn, något som har kommit bort på dagens meny. Mört, ismört, var en delikatess på våren, främst för den goda rommen.

Braxen kom förr i stora stim in i vikarna vid lektiden kring midsommar, numera ser man inte dessa stora stim, de snabbgående motorbåtarna skingrar dem, braxen är en skygg fisk.

De ekologiska förutsättningarna har även förändrats genom utsläpp och föroreningar som gör att vassen breder ut sig vid stränderna, sjögräs och tång ökar. Detta har gjort att fiskbeståndet har förändrats något. Gös t ex har ökat medan gäddan som vill ha renare vatten har minskat. Gösbeståndet har även ökat inomskärs då fiskvattenägarna sätter ut gösyngel.

Vid notfisket i juli-augusti fiskades braxen som såldes till kräftbete. När braxen samlades i vikarna kunde man se det på det grumliga vattnet och det avbitna sjögräset som flöt omkring sedan braxen betat av sjögräset på botten, då gällde det att snabbt få ut noten.

Omkring Simon-dagen, den 28:e oktober, och någon månad framåt börjar sikfisket som är mycket uppskattat. Siken kan saltas och förvaras hela vintern. När man förr fiskade med bommulsgarn lades näten längs med stranden med början alldeles i strandkanten och i en båge utåt. Siken gick in bland strandstenarna för att leka och när man på morgonen kom för att vittja kunde man på avstånd se fiskhuvudena sticka upp i vattenytan.

Storryssjan har även använts vid sikfisket, ett stort tungt fiskredskap där en stor trattformig ingångsöppning, ca 2 meter i diameter, hålls ut av stora ringar av starka vidjor och med en nätarm in mot land som tjänade att leda fisken in i ryssjan.

Vinterfisket kunde bestå av notdragning under isen. Nät drogs även under isen med hjälp av långa stänger eller en s k "ishäst". Notdragningen var främst efter beten till saxfisket. På sax fick man gädda och lake.

Man fraktade hem fisken på en kälke där man hade en stor vattenfylld balja för fisken, den skulle ju hem levande för att sumpas. Det var slitsamt att dra kälken då det kunde vara mycket snö eller stöp på isen.

Någon gång kunde man få hjälp med saxfisket. Kråkorna, oftast två och två, drog upp reven så att saxen slog igen mot iskanten. Belöningen var betet.

Bredö-Jan fick en gång en fin fångst. Han trodde rentav att han fått fan på kroken då han mötte ett par ögon då han tittade ner i vaken, men det visade sig vara en utter som svalt både fångst och krok.

Fiskpriserna har varierat med åren, så fick man t ex 1916 1:10 för 1 kilo gädda eller gös medan abborren betalades med 40 öre kilot. Ålen var dyrare, hela 2 kronor för ett kilo.

1924 hade gäddpriset stigit till 2 kronor medan siken fortfarande kostade 1 krona kilot, för braxen fick man betala 50 öre.

1955 kostade gäddan 3 kronor och strömmingen 77 öre kilot. Ålen 6:50 och siken 2:20. För sikrom fick man 8 kronor kilot.

Vid en fin fångst av betesmört, december 1948, fick man 4710 st mört. Mörten skulle levereras levande så alla sumpar blev fulla och inkomsten storslagen, 7 öre styck, 329:90. Hårt förvärvade slantar, 5 karlar plockade och räknade mört med stelfrusna fingrar, den mörka decemberkvällen.

Dessa priser var vad yrkesfiskarna fick, vad sedan fisken kom att kosta över disk vet vi ej men fisk ansågs ju på den tiden som billig mat. För ett tiotal år sedan ökade fiskpriserna drastiskt och fisk är nu lika dyr som kött. Man får nu över disk betala omkring 65 kronor kilot för gös, runt 40 - 50 kronor för gädda och abborre. Ålen kostar ca 100 kronor kilot medan strömmingen fortfarande är billig.

Den djupfrysta fisken har intagit en viktig del i hushållet, bekvämt och bra för den många gånger dubbelarbetande husmodern. Många barn som ej haft tillfälle att få vara med ute och fiska tror nog att en fisk är fyrkantig.

Men ingenting går upp mot färsk, nyfångad fisk!

Sommaren 1993

Sonja och Anita

POTATISMJÖL

Det är en morgon i oktober och jag sitter och minns.....

Idag ska vi riva potatis hemma. Det ser ut att bli en klar och fin dag, lite kylig som oktobermorgnar kan vara. Småpotatis och skadad potatis ska rivas och bli potatismjöl. Det blev en god skörd i höst, då ska vi passa på att få ett litet förråd av potatismjöl, bra att reda av soppor och krämer med och att koka gröt på, potatismjölsgröt med sirap på och mjölk som är så gott!

Vi börjar med att skölja potatisen i ett stort kar (stort läggkärl) i flera vatten, man rör runt med en kraftig käpp. Vi har lånat en potatiskvarn i en granngård - den brukar lånas av flera gårdar runtomkring. Det är lite svårt att beskriva hur den ser ut, men det är en träställning på fyra ben, ett drev med en vev och handtag, sedan en trätt och inuti den en rund "trumma" som har perforerats med ett vasst föremål, handgjord av någon händig person förstås. Den såg ut som och fungerade som mandelkvarnen vi använder idag men naturligtvis i större format.

Ja, så fyller vi tratten med potatis och nu är det bara att dra veven. Det är inte så lätt, man håller sig gott varm i den kyliga höstluften. Tratten fylls på hela tiden och under den står ett kärl som samlar upp rivet.

Sen börjar det kalla arbetet med att skölja ur stärkelsen (mjölet) ur rivet. Då placerar vi en silduk över ett stort kar, en silduksväv (juteväv) spänd i en träram. Så tar man ett par skopor riv och placerar på silduken och med händerna kramar man ur rivorna, så ett par skopor vatten och så krama igen. Detta upprepas ett par tre gånger. De urkramade rivorna läggs i en låda och får gå till korna för att portioneras ut lite i taget. Det här tar sin tid och är ett kallt jobb, man får vara ordentligt påklädd särskilt på fötterna, med karlarnas stövlar och flera par strumpor klarar man sig bra. Men det är gott att få komma in och få någonting varmt i sig efter några timmar.

När alla rivorna är sköljda har stärkelsen sjunkit till botten i karet och då ska vattnet hällas av. Så fylls nytt vatten på och stärkelsen rörs upp med en kraftig käpp och får sedan sjunka igen. Detta upprepas 4-5 gånger och sedan ska massan torka. När det börjar torka i karet spricker den sönder i små, små nästan fyrkantiga bitar som läggs upp på bakkbord och bricker och får torka i rumstemperatur. När det sen är riktigt torrt kavlas det på bakkbordet med en stor brödkavel och blir då ett bländvitt fint potatismjöl, så nu är det dags att koka potatismjölsgröt, äta och njuta. Torrt håller sig mjölet ett par tre år.

Nu, åter tillbaka i år 1993, ser jag i jordbrukarnas tidning "LAND" att det ska göras engångstallrikar, bestick och färdigmatsburkar av potatismjöl, rent vita som potatismjölet ska dom bli och miljövänliga. De bryts ner på några veckor i en väl fungerande kompost. Tillverkningen har startat i Lyckeby, Biapac i Skåne och till OS i Lillehammer, Norge 1994 har beställts runt 2 miljoner tallrikar.

Sonja

